

Joža Mahnič

UDK 0061.22(497.4 Lj.)"1864/1914"

Ljubljana

Razvoj Slovenske matice od njenih začetkov do prve svetovne vojne

Slovenska matica je nekak vezni člen med baročno *Academio operosorum* in današnja Akademijo znanosti in umetnosti. Beseda »matica«, kakor vemo, pomeni vodilno živalco v marljivi čebelji družini, v češčini pa tudi glavnico, temeljna finančna sredstva. Društva s tem imenom je pred Slovenci poznala večina slovanskih narodov: Srbi sprva v Budimpešti, pozneje v Novem Sadu (od 1826 dalje), Čehi v Pragi (1831), Hrvati v Zagrebu (sprva Ilirska, pozneje Hrvatska m., od 1842), Lužiški Srbi v Budišinu (1847), Slovaki v Turčianskem sv. Martinu (od 1863, leto dni pred nami), svojo Matico so imeli tudi Ukrajinci v Lvovu. Ker smo s Čehi tedaj živeli v isti državi, smo se po obnovi ustavnega življenja v marsičem pri njih vzorovali in tako po češkem zgledu tudi mislili na svojo Matico.

Ideja za njeno ustanovitev se je rodila med narodno in kulturno zavzetimi štajerskimi izobraženci ob tisočletnici prihoda Cirila in Metoda na Moravsko leta 1863, oni so prvi pridobivali člane in zbirali denar, za njimi je Toman pisno nakazal program. Za datum ustanovitve štejemo 4. februar 1864, ko je cesar našo Matico potrdil, njena pravila, ki jih je bilo treba za oblasti popraviti, pa so bila odobrena 6. junija istega leta. Društvo naj bi načrtno gojilo znanost in leposlovje, med njegove prve naloge pa je sodilo izdajanje slovenskih knjig za srednje šole. Upravni odbor bo štel 40 članov, med njimi »prvosednika« (predsednika), tajnika in denarničarja (blagajnika). O vseh pomembnih stvareh bo odločal vsakoletni »veliki zbor« (občni zbor). Člani bodo ali ustanovniki — ti prispevajo za društvo enkratno vsoto 50, ustanove pa 100 kron — ali »letniki«, tako imenovani zato, ker bodo plačevali članarino letno.

Do prvega občnega zbora je društvu pripravljala pot trojica članov, vodil jo je Bleiweis, ki je v poslovanju kazal gospodovalnost in skrbel za reprezentanco, medtem ko je teža sprotnega dela slonela na požrtvovalnem tajniku Levstiku. Društvo je gostovalo v eni sami sobi v poslopju Čitalnice na Šelenburgovi ulici (danes tam stoji palača Konzorcija, Mladinske knjige). Do prvega občnega zbora je prišlo šele 11. maja 1865 in je potekal v sejni dvorani magistrata, mestne hiše. Tedaj je Matica štela okrog 700 članov, največ Kranjcev in Štajercev, tako laikov kot duhovnikov. Prvi knjižni dar je obsegal eno samo delo — koledar z zgodovino in pravili društva in seznamom članov ter kot dodatek Kozlerjev zemljevid Slovenije z imenikom krajev. Navzoči si niso bili enotni v tem, ali naj bo tajnik Levstik za svoje delo še naprej plačan ali pa naj ga — kot rodoljub opravlja zastonj.

V letih nastajanja in oblikovanja društva je bilo v članstvu več rodoljubnega in kulturnega zanosa kakor ustreznih programov in delovnih dosežkov, poleg tega so določeni krogi z nezaupanjem in nasprotovanjem gledali na Matico. Z ustanavljanjem društva se niso strinjali pri celovski Mohorjevi družbi, v njem so brez potrebe videli tekmeca, saj je imela Mohorjeva druge cilje in

članstvo. Ustanavljanje Matice tudi ni bilo pogodu privrženecem novega ilirizma, ki so bili maloverni glede slovenščine in so se zavzemali za postopno stapljanje s hrvaščino. In končno so na nastajajočo Matico gledali z nezaupanjem določeni cerkveni krogi na Kranjskem, ljubljanski škof Vidmar in urednik Zgodnje danice Jeran, ker so se bali za vero in nravnost v njenih publikacijah.

Tisti izobraženci pa, ki so se ogrevali za Matico, glede knjižnega programa na splošno niso bili pretirano zahtevni in izbirčni. Za miselnost in okus konservativne staroslovske generacije je bilo značilno, da se je zavzemala predvsem za izdaje Vodnika in Koseskega, medtem ko so se Prešerna spomnili le redki. Več posluha je ta generacija pri načrtovanju kazala za snujoči se Wolfov slovensko-nemški slovar ter slovenske knjige za gimnazije in realke, ki bi šele omogočile uvedbo slovenščine kot učnega jezika v srednje šole. Kar zadeva znanost, so se Matičarji v času priprav in na občnem zboru zadovoljevali celó s predlogom, da bi članki o zgodovini in književnosti občasno izhajali v posebni prilogi Novic ali da bi jih prinašali vsakoletni koledarji.

Po prvem občnem zboru so si v obdobju tridesetih let kot predsedniki Matice sledili kulturnopolitično sorodno usmerjeni konservativni staroslovenci pravnik Lovro Toman in Etbin Henrik Costa ter živinozdravnik Janez Bleiweis, za njimi pa pravnik Peter Graselli in Josip Poklukar ter slovenist Josip Marn.

Koledar je pri Matici izšel še za leta 1866-1868 in je prinašal poročila o delu, seznam članov in poučne članke. V posebnih knjigah so v navedenih letih izšli Trdinova precéj skromna slovenska zgodovina, iz češčine prevedeni Erbenovi Kranjska in Koroška; Tuškovi Letni časi in Erjavčevo Rudninoslovje, oboje prevedeno iz nemščine, pa Franja Marna češka slovnica; Ivana Vesela-Vesnina Olikani Slovenec in zemljepisno delo treh avtorjev Slovenski Štajer.

Z letom 1869 je doslej izhajajoči koledar zamenjal *Letopis Matice slovenske*, ki ga spremljamo med društvenimi publikacijami do vključno 1898. leta, torej skoraj trideset let, urejali so ga največ vsakokratni predsedniki, pozneje leksikograf Bartel. V skladu z naslovom je Letopis še vedno prinašal poročila o društvu in imenik članov, večino knjige pa sta zajemala znanost in leposlovje, ki sta bila v obdobju staroslovencev na dokaj preprosti ravni. Črto ločnico, začetek rasti v kakovosti pomenita Bleiweisova smrt (1881) in Levčev vstop v knjižni odsek (1882).

Izvirno in prevedeno leposlovje srečujemo v Letopisu samo v prvem, staroslovskem obdobju. Izvirni prispevki so z izjemo mladostne novele Emila Leona (Tavčarja) V Karlovcu vsi nepomembni. Prevajali so največ iz slovanskih, a tudi zahodnih književnosti, kot kuriozum naj navedemo Koseskega slovenitev Dantejevega Pekla. Prispevki iz znanosti segajo na najbolj različna področja: v naravo-, družbo- in dušeslovje, v slovstveno zgodovino, največ pa v zgodovino, narodopisje in jezikoslovje. S slovstveno zgodovino se ukvarjajo nekateri članki o naši romantiki, Prešernu in Vrazu. Članke iz narodopisja so obilno prispevali Franc Hubad, Navratil in Barlé. Zgodovino so avtorji obravnavali zelo različno: nekateri diletantsko nesprejemljivo (Davorin Trstenjak), drugi ljubiteljsko, a resnobno (Parapat), večina pa na znanstveni ravni (Vrhovec, Steklasa, v Levčevem obdobju Franc Kos in Rutar). Jezikoslovje je z razpravami Valjavca, Vatroslava Oblaka, Matije Murka in Štreklja v celoti kvalitetno in sodi pretežno v Levčev čas. Še v staroslovske obdobje pa večinoma spada obsežna in odlična zbirka naravoslovnega izrazja Iz potne torbe, ki ga je nabral Erjavec po kraškem in alpskem terenu okrog Gorice.

Če se vrnemo v čas staroslovske vladavine, si zdaj oglejmo tedanjo Matičino knjižno produkcijo s področja leposlovja. Značilno je, katera imena iz slovske književnosti so takrat cenili: iz preteklosti so objavili Vodnikove Pesmi, od sodobnikov pa Koseskega Razne dela pesniške in igrokazne ter Tomanove pesmi. Prešeren in Jenko, največji imeni v dotedanji slovenski poeziji, nista bila v obzoru njihove konservativne estetike in moralke, tako da je moral Prešerna naši javnosti odkriti šele mladoslovenec Stritar. Matica je v tem obdobju odklonila celotno Jenkovo literarno zapuščino in zavrnila pobudo za izdajanje Stritarja. Iz tujih književnosti je v tem času doživelo samostojen knjižni prevod le Jules Vernovo poučno Potovanje okoli sveta v 80 dneh.

Največjo uslugo so staroslovenci pri Matici storili *šolskim knjigam* za gimnazije, realke in učiteljsišča, ki so bile ob naših zahtevah po uvedbi slovenskega jezika v šole in urade imperativ časa. Šlo je predvsem za učbenike za naravoslovne predmete, ki so ob dotedanjih družboslovnih, zlasti klasičnih jezikih, na novo dobili ustrezno mesto. Da bi naše šole čimprej prišle do njih, so jih v glavnem prevajali iz nemščine in češčine; navedimo najpomembnejše, po času izida in po predmetih: Schödlerjeva Knjiga prirode v štirih delih: Fizika, Astronomija in kemija, Mineralogija in geognozija, Botanika in zoologija; med prevajalci moramo tu navesti predvsem Erjavca in Tuška, nekdanja člana vajevske literarne družine, tedaj pa profesorja na realkah v Gorici oziroma Zagrebu. Erjavec in Tušek sta poslovenila tudi Pokornega Prirodopis živalstva (prevod je doživel tri izdaje) in Prirodopis rastlinstva. Erjavec je za naše srednje šole pripravil še Woldrichovo Somatologijo. Pri Matici je nadalje v sedmih snopičih izhajal dunajski zemljepisni Atlant, slovensko besedilo zanj je pripravil Cigalè. Lavtar je poslovenil Močnikovo nemško Geometrijo za učiteljsišča, medtem ko sta Jesenkov Prirodopisni zemljepis in Krsnikova Zgodovina avstrijsko-ogrske monarhije napisana samostojno. Že imenovani Cigalè pa je za potrebe srednjih šol pripravil nemško-slovensko Znanstveno terminologijo. Vse našete knjige so prevajalci in avtorji pri Matici objavili dokaj hitro, v dobrem desetletju od 1869 do 1881.

V tem obdobju je izšla še vrsta knjig s poljudno znanstveno vsebino, ki izražajo duha časa, zanimanje za slovanske narode, jezike in zgodovino ter deloma za naravo in zdravje. O tem pričajo knjige: Rieger-Pleteršnik-Raič: Slovanstvo (o južnih Slovanih), Vrhovec: Germanstvo in njega vpliv na slovanstvo v srednjem veku, Kopitarjeva spomenica (uredil Josip Marn), Franjo Marn: Hrvatska slovnica za Slovence, Šuman: Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni; Žnidaršič: Oko in vid, Samec: Vpliv upijanljivih pijač.

Na splošno pa je bila znanstvena in zlasti leposlovna dejavnost Maticice za čase staroslovencev skromna in konservativna, zato so jo svobodoumni mladoslovenci, posebno Šukljè, večkrat in tudi ostro kritizirali.

Prvič se je Matica povzpela v času razgledanega prof. *Frana Levca*, našega prvega literarnega zgodovinarja za Čopom, deset let urednika Ljubljanskega zvona in prvega urednika zbranih del naših klasikov. Odbornik Slovenske matice je postal 1882. leta, predsedoval pa ji je od 1893 do 1907; upravni odbor je zaradi večje učinkovitosti skrčil od 40 na 20 članov, vpeljal vrsto novih in pomembnih knjižnih zbirk ter dvignil naklado publikacij od 2000 na kar 3600 izvodov.

Zapisali smo že, da je že prej obstoječi Letopis Maticice slovenske tudi v Levčevem času izhajal do vštetelega leta 1898, v tem obdobju je dosegel posebno v zgodovini in jezikoslovju resnično znanstveno raven, leposlovni prispevki pa so iz njega docela odpadli. Od leta 1899 dalje je pod naslovom Letopis v krajšem obsegu izhajal le organizacijsko informativni del prejšnjega, pripravil ga je vsakokratni tajnik.

Ob koncu stoletja, leta 1899, je za objavljanje znanstvenih razprav dotedanji Letopis MS nadomestil *Zbornik MS*, v Levčevem obdobju ga je urejal jezikoslovec Pintar. Poleg zgodovinarjev Vrhovca in Steklase so tokrat veliko sodelovali literarni zgodovinarji Prijatelj, Pavel Grošelj (sicer naravoslovec), Žigon in že tudi Ilešič. Značilno je, da zdaj stopi v ospredje zanimanja Prešernov krog, njegova poezija, pobude nanjo in njena forma oziroma kompozicija, medtem ko Ilešiča pritegujejo kulturni stiki med Slovani.

Leposlovju, ki je bilo v času staroslovencev šibko in je, pomešano s članki, izhajalo v Letopisu MS, so v odboru namenili posebno, novo knjižno serijo. Leta 1886 je začela izhajati *Zabavna knjižnica* (pridevnik v naslovu se nam danes ne zdi prav primeren za resno leposlovje). Posamezni zvezek serije je prinašal po eno daljše ali več krajših, navadno izvornih, včasih tudi prevedenih del. Tako so v tej zbirki v tem obdobju izšla naslednja dela: dva zvezka Erjavčevih Izbranih spisov (uredil Levec), tri Detelove povesti in ena njegova igra, nekaj Meškovičevih črtic, Cankarjevo delo Smrt in

pogreb Jakoba Nesreče, nekaj Pugljevih novel, Golarjevih povesti in noveli Vladimirja Levstika. Izmed prevodov naj omenimo Gogoljev roman *Mrtve duše*, Sienkiewiczjev roman v dveh knjigah *Z ognjem in mečem* in delo Štiri bajke Saltykova Ščedrína (poslovenil Prijatelj). Poleg izrazito leposlovnih besedil srečamo v Zabavni knjižnici tri primere orisa in potopisa: o čolnarjih in brodnikih na Ljubljani in Savi, o Cerkniškem jezeru in o južnih Slovanih.

Leta 1892 nesrečno preminuli trgovec in mecen je Matici zapustil večino premoženja, po njem so poimenovali novo *Anton Knezovo knjižnico* (izhajala od 1894 dalje), ki je kakor Zabavna prinašala leposlovje: poleg Detelove in Podlimbarskega povesti Govekarjevo Ljubezen in rodboljubje, ki osvetljuje Knezovo življenjsko usodo, Mencingerjevo znano delo *Moja hoja na Triglav*, precéj Meškove krajše proze in roman *Na Poljani*, posebno znamenitost pa v letnikih 1900-1905 pomenijo številna Cankarjeva dela. Ivan Cankar je bil na ljubljanski realki Levčev dijak in že tedaj mu je bil profesor naklonjen, zdaj ga je podpiral kot priznanega pisatelja, Cankar se je tudi potegoval za Jurčič-Tomšičevo nagrado. V navedenih letih so v Knezovi knjižnici izšla naslednja Cankarjev dela: *Popotovanje Nikolaja Nikiča*, romana *Tujci* in *Na klancu*, *Življenje in smrt Petra Novljana*, povest *Križ na gori*, *Potepuh Marko* in *kralj Matjaž*, V mesečini in povest *Martin Kačur*. V Knezovi knjižnici je sodeloval tudi Levec sam z literarnozgodovinskimi študijami o Valjavcu, prevozu Kopitarja v Ljubljano, o Koseskem in o Prešernu, medtem ko je Murko prispeval študijo o zgodaj umrlem slavistu Oblaku.

Za velik dosežek v nacionalnem kulturnem programu moramo šteti obsežno edicijo *Slovenske narodne pesmi*, do katere je pri Matici prišlo po več neuspehlih poskusih v preteklosti. Karel Štrekelj je za njihovo zbiranje, zapisovanje in objavljanje določil jasna načela: upoštevati je treba vse natisnjeno in zapisano gradivo; priti do besedil in napevov neposredno na terenu; zajeti vse vrste ljudskih pesmi po celotnem slovenskem ozemlju; zapisati jih moramo v pristni narečni obliki, ne smemo jih »popravlјati« v knjižni jezik; tudi se ne smemo ozirati na morebitne estetske in moralne pomisleke; ljudska pesem, kakršna je, izraža namreč narodovo psiho. Štrekelj je nekajkrat naletel na ugovore zoper posamezne »pohujšljive« pesmi, toda laskave ocene tujih strokovnjakov so mu dajale poguma za nadaljevanje edicije. Tako je v letih 1895 do 1907 z dvema vmesnima presledkoma objavil enajst snopičev oziroma tri knjige naših ljudskih pesmi.

Proti koncu Levčeve ere je bilo v Matici pri programiranju že čutiti tudi Ilešičev vpliv. V letih 1906 in 1907 sta namreč izšla prva zvezka Hrvatske knjižnice, ki sta prinesla pod njegovim uredništvom razna besedila o ilirskem gibanju in prijateljstvu med narodom ter izbor iz nekaterih hrvaških pripovednikov, zlasti Gjalskega, vse v hrvaškem izvirniku.

Kot novost naj dalje navedemo serijo *Prevodi iz svetovne književnosti*. V njenem okviru so v letih 1904-1907 izšli: *Funtkova slovenitev Shakespearovega Kralja Leara* in *Župančičeva Beneškega trgovca*, prevod Tolstojeve drame *Moč temè* (Minka Govekarjeva) in *Njogoševega Gorskega venca* (Perušek, Rešetarjeva spremna beseda), že takoj po Levčevem vstopu v Matičin odbor pa so v dveh delih izšli *Turgenjeva Lovčevi zapiski* (Josip Remec).

Manj srečno roko je imelo vodstvo tedanje Matice pri naši prvi občirni *Zgodovini slovenskega slovstva*, ki jo je napisal Karel Glaser. Izhajala je v letih 1894-1900 in v štirih delih najprej sega do vključno razsvetljenstva, zatem pa zapored zajema romantiko pa Bleiweisovo in Stritarjevo dobo. Avtorju so pri pisanju bližje fakto-, bio- in bibliografija kakor psihološko, idejno in estetsko označevanje in vrednotenje. Z enako pozornostjo in zavzetostjo obravnava obrobne in danes neznane pisce kakor resnično pomembne in razvojno nosilne osebnosti. Dosti zanimivo pa je njegovo opisovanje kulturnopolitičnih razmer v posameznih dobah, kakor tudi označevanje predstavnikov znanosti v novejšem času.

Slovenska matica je v tem času strokovno utemeljila tudi našo bibliografijo. Bibliotekar Franc Simonič je v letih 1903-1905 v treh snopičih objavljal delo *Slovenska bibliografija*, ki zajema popis vseh naših knjig in časopisov od 1550 do 1900, ni pa sestavil drugega dela, ki naj bi prinesel celotni pregled člankov. Njegov zet Janko Šlebinger je v Zbornikih 1903-1907 priobčeval bibliografijo

našega tiska za leta 1902-1906, pozneje pa je pri Matici izdal Slovensko bibliografijo za leta 1907-1912 (1913).

Docela pa so pri društvu in založbi izpeljali načrt za zbirko *Slovenska zemlja* — delo o Štajerski smo že omenili. Ta kolekcija v šestih knjigah je v iz Levčevega deloma segla še v Ilešičevo obdobje. Avtorji opisujejo posamezne dežele z vseh možnih vidikov: naravoslovnega in zgodovinskega, gospodarskega in kulturnega, političnega in statističnega. Tako obravnava v devetdesetih letih Simon Rutar Goriško in Gradiščansko, Trst in Istro ter Beneško Slovenijo; s svojimi dognanji je rabil kot vir nekaterim našim pisateljem, posebno tolminskima rojakoma Preglju in Bevku za njune zgodovinske romane in povesti. Fran Orožen je v začetku našega stoletja obdelal osrednjo Kranjsko, Matko Potočnik ob koncu prvega desetletja severno Koroško, medtem ko je Ferdinand Seidl tedaj prikazal geološko zgradbo in krajinsko podobo Kamniških ali Savinjskih Alp.

V Levčevi eri pa smo dobili tudi vrsto posameznih knjig, priročnikov ali monografij z najrazličnejšo tematiko, med njimi prenekatero odlične. S področij jezikoslovja in poslovnosti Križmanovo Slovnico italijanskega jezika in Bezenškovo Slovensko stenografijo. Iz književnosti Vodnikove Izbrane spise in Valjčeve Poezije, prve je uredil Wiesthaler, druge Levec, Iz zgodovine Vrhovnikovi knjigi Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih in Zgodovino Novega mesta, Apihovo delo Slovenci in 1848. leto, Franca Kosa Doneske k zgodovini Škofje Loke in Vošnjakove Spomine v dveh knjigah. Iz narodopisja Jožefa Pajka zanimive Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev. Iz drugih družboslovnih ved Frančiška Lampeta Uvod v modroslovje in Dušeslovje v dveh knjigah pa že omenjenega Franca Kosa Vzgojeslovje. S področja naravoslovja in tehnike Ivana Šubica delo Elektriika, nje proizvodnja in uporaba v dveh knjigah.

Še nečesa se moramo na tem mestu dotakniti: kakor je moral v začetku staroslovenskega obdobja zaradi »varčevanja«
Matičinih odbornikov odstopiti tajnik Levstik, tako so v zadnjem letu Levčevega predsedovanja med kandidati za tajnika izločili Župančiča z utemeljitvijo, da za to delo ne potrebujejo pomembnega pesnika, pač pa izurjenega administratorja.

✱

Zadnje obdobje v zgodovini Slovenske matice od njenih začetkov do prve svetovne vojne zavzema glede svoje uspešnosti in kakovosti nekako vmesni položaj med izhodiščno stagnacijo staroslovencev in čudovitim vzponom Levčevega kroga: na eni strani je to Ilešičevo obdobje po zakonu vztrajnosti nadaljevalo ustvarjalno usmerjenost in plodnost Levčeve ere, na drugi so nanj zaviralno delovale nekatere poteze Ilešičeve miselnosti: pritegovala ga je predvsem kulturna preteklost rodne Štajerske, poleg nje literarne povezave med slovanskimi narodi, njegov vzornik je bil rojak Vraz, bil je privrženec novega ilirizma, postopnega jezikovnega stapljanja s Hrvati. Obdobje njegovega predsedovanja je bilo tudi krajše od Levčevega, ker ga je pretrgala vojna.

Dr. Fran Ilešič je torej do neke mere prevzel Levčevo organizacijsko in duhovno dediščino: nadaljeval je knjižne zbirke Zbornik Matice slovenske, Zabavno in Knezovo knjižnico ter Prevode iz svetovne književnosti, dokončal ediciji Narodne pesmi in Slovenska zemlja, njegova novost in posebnost pa sta bili Hrvatska knjižnica ter Slovanski spomini in jubileji.

Vsi Zborniki MS iz tistih let, večino je Ilešič tudi uredil, so se vezali na jubileje: 1908. na 400-letnico Trubarjevega in 1909. na stoletnico Bleiweisovega rojstva, nadaljnji trije pa na stoletnico Ilirskih provinc. Za Trubarjev zbornik je Ilešič napisal več prispevkov, značilno je, da jih kar nekaj razpravlja o zvezah naših protestantov s hrvaškimi. Brez takšne obarvanosti je seveda Bleiweisov zbornik, ki govori o slavljencevih zaslugah na raznih področjih, pri njem so sodelovali slovenisti Tominšek, Lokar, Prijatelj, Grafenauer in zgodovinar Lončar. Pri zbornikih s tematiko Ilirskih provinc in njih ustanovno pravno ureditvijo, s spomini na Francoze, o razsvetljencu Kuraltu in narodnem preporodu so sodelovali Bogumil Vošnjak, Gruden, Ilešič in Čeh Remeš, Kidrič pa je prispeval korespondenco med Prešernom in Vrazom.

Zabavna knjižnica je v tem času prinesla naslednja povprečno dobra leposlovna besedila: socialno dramo Kvedrove, vrsto Pugljevih novel, po eno Detelovo in Meškovo zgodovinsko povest, Podlimbarskega romana Gospodin Franjo (1913) in Kristanovo fantazijsko povest.

V Knezovi knjižnici pa so izšli Cankarjev roman Novo življenje (1908), medtem ko so ponujeno novelo iz zbirke Volja in moč pri Matici odklonili, Golarjeva povest in novela, Murnikova humoreska, Lahov zgodovinski roman v dveh delih Brambovci (1910-1911, dogaja se v času Napoleonovih vojsk na Dolenjskem in v Ljubljani), Detelova povest, Funtkova drama in povest Kvedrove Njeno življenje (1914). V nekaterih zvezkih te knjižnice so leposlovju dodane razprave: Šlebingerjeva o Jagiću, Vojeslava Moleta o Slowackem in Grafenauerjeva o Vodniku.

O seriji Slovenska zemlja, ki se je potegnila tudi v Ilešičevo obdobje, smo že poročali. Od edicije Slovenske narodne pesmi so v tem času izšli snopiči od 12. do 14. še v Štrekljevem uredništvu, medtem ko je 15. snopič po njegovi smrti pripravil Glonar. Zbirka Prevodi iz svetovne književnosti je tedaj prinesla prvi del Goethejevega Fausta v Funtkovem prevodu, Puškinovo poemo Evgenij Onjegin v Prijateljevem, Zeyerjev roman Jan Marija Plojhar v prevodu Podlimbarskega in Dostojevskega roman Zapiski iz mrtvega doma, ki ga je poslovenil Vladimir Levstik.

Med samostojnimi knjigami iz teh let moramo navesti začetek izhajanja Izbranih spisov Janeza Mencingerja, urejal jih je Josip Tomižšek, iziti sta utegnila le dva zvezka zgodnjih povesti in novel (1911, 1913), nadaljnje izhajanje je preprečila vojna. Poleg Mencingerja moremo za ta čas med samostojnimi knjigami navesti le estetsko skromno pesniško zbirko bohema Peterlina-Petruške Po cesti in stepi.

Ilešič je sklenil kot novoilirec vzpostaviti tesno sodelovanje posebno med Slovensko in Hrvatsko matico. Na njegov predlog sta ustanovi osnovali knjižni zbirki Hrvatska oziroma Slovenska knjižnica, v njih sta se prizadevali medsebojno seznanjati z jezikom in književnostjo svoje sosede. Tako so pri nas v letih 1906-1913 v hrvaškem izvirniku izšli Nazorjev Veli Jože z ilustracijami Saše Šantla, Drechsler-Vodnikova študija o Vrazu, Šimunovičeva povest Tudjinac in izbrane srbske in hrvaške junaške ljudske pesmi v Drechslerjevem uredništvu.

V decembru 1910 je Slovenska matica pripravila akademijo v čast stoletnici Vrazovega rojstva. Referate sta v publikaciji Smotra jugoslovanskih kulturnih društev izdali Hrvatska in Srpska matica. Zastopniki južnoslovanskih narodov so na akademiji poročali o razvejeni kulturni dejavnosti svojih narodov.

Iz serije Slovanski spomini in jubileji je izšel en sam zvezek (1911). Uredil ga je seveda Ilešič. Prinesel je članke slovenskih, hrvaških in poljskih avtorjev o ruskih, srbskih, čeških in poljskih pisateljih in pesnikih. Med drugim Ivan Lah piše o češkem romantiku Máchi in ga ilustrira s prevodom njegove poeme Maj.

Usodo Slovenske matice ob koncu Ilešičevega obdobja poznamo. Zaradi nekoliko razvlečenega, a človeško toplega romana Gospodin Franjo, ki s simpatijo prikazuje pravoslavne in muslimanske, manj katoliške domačine v okupirani Bosni, obenem pa obtožuje nadutost in izkoriščevalnost avstro-ogrskih uradnikov in častnikov, so oblasti avtorja poslale v konfinacijo, kjer je umrl, njegov roman zaplenile, založnico pa razpustile in zasegle njeno premoženje. Tako sta mogla že pred vojno natisnjena Podlimbarskega roman Gospodin Franjo in povest Kvedrove Njeno življenje priti v javnost šele z oživitvijo njune založnice spomladi 1917. leta; tedaj je avstrijski notranji minister na zahtevo slovenskih poslancev v dunajskem parlamentu razveljavil odlok o razpustitvi Slovenske matice.

Njeno delovanje na področjih znanosti — zlasti humanističnih ved — in leposlovja — tu mislimo predvsem na Cankarja —, posebno v obdobju prof. Frana Levca, nas prepričuje, da je resnično utirala pot poznejši Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

